

Крім того, у релігійній свідомості можуть бути виділені гносеологічний (“бренд–релігія”) та соціологічний (“корпоративна релігія”) аспекти, де перший акцентує увагу на пізнавально–орієнтаційному, а інший – діяльнісному, перетворюючому ставленні свідомості до світу. Тобто специфічна релігійність споживацького суспільства у своїх витоках відповідає загальному механізму генези релігійної свідомості.

Сама ж релігія і релігійна свідомість як центральний компонент її структури демонструють нам можливості власної трансформації в нових соціокультурних умовах при збереженні своїх основних сутнісних рис. Це може здійснюватися, у тому числі, за рахунок контамінації з іншими формами суспільної свідомості, зокрема, зі свідомістю економічною. Той же факт, що релігійність у якості своєрідного виробничого ресурсу виявляє свою потребу навіть у раціонально–прагматичному середовищі бізнесу, може свідчити про принципову необхідність релігійної свідомості для життя соціуму поряд з іншими формами суспільної свідомості.

Подальше дослідження феномена релігійності повинне відповісти на ті питання, на які, на жаль, ми сьогодні відповісти не можемо. Який же вплив має корпоративна релігійність на стан духовності в сучасному соціумі? Варто зазначити, що подібні PR технології активно використовуються в Україні. Такий підхід можна спостерігати в рекламі „національного” напою – пива, у використанні гасла “купуй рідне (українське)”. Треба сказати, що окрім прибутку компаній, які використовують національний “психологічно–ментальний” комплекс, формується і принадливе емоційно–психологічне ставлення до країни, яке й закріплюється у суспільній свідомості. Тому проблема корпоративної релігійності ще чекає своїх дослідників і в нашій країні.

Література

1. Субботин Е.В. Трансформации религиозного сознания в обществе потребления // Вызовы современности и философия: Материалы „Круглого стола”, посвященного Дню философии ЮНЕСКО / Под общ.ред И.И.Ивановой. – Бишкек, КРСУ, 2004. – 48–57.
2. Юркевич П.Д. Выбране. – Київ, 1993.
3. Кунде Й. Корпоративная религия. Создание сильной компании с яркой индивидуальностью и корпоративной душой. – СПб., 2004.
4. Бодрийяр Ж. Система вещей. – М., 1999.
5. Васильева М., Надеин А. Бренд: сила личности. – СПб., 2003.
6. Брудный А.А. Пространство возможностей. – Бишкек, 1999.
7. Крывелев И.А. Социальные и гносеологические корни религии // Наука и религия. Сборник стенограмм лекций, прочитанных на Всесоюзном совещании–семинаре по научно–атеистическим вопросам. – М., 1957.

8. Борунков Ю.Ф. Особенности религиозного сознания. – М., 1972.
9. Энгельс Ф. Анти–Дюринг // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2–е изд. – Т.20.
10. Котлер Ф. Маркетинг в третьем тысячелетии. – М., 2000.
11. Чумиков А. Бизнес: ревизия концепции брендинга в условиях „исчезновения товара” // Мир Евразии. – 2004. – №1.

Сангасвська Л.Н.

СВОБОДА ВИБОРУ МІЖ ДОБРОМ І ЗЛОМ ЯК МОРАЛЬНА СТОРОНА ХРИСТІЯНСТВА

У статті зроблено спробу розглянути свободу вибору між добром і злом в контексті християнства. Добро і зло подано як даність, від якої жодна людина не застрахована. Базові поняття християнства становлять фундамент для моральної аргументації поведінки людини, які яскраво висвітлені зокрема у поглядах А. Августина, В. Соловйова.

Одним із головних постулатів релігійного світогляду є поняття моралі, зокрема, ставлення особистості до свого існування та до суспільного життя. Гармонію цього і забезпечувала моральна стійкість віруючої людини. Найважливішими для християнської моралі є питання доброго і злого. Тому в основі традиційної християнської догматики визривала проблема святості і гріховності. В рамках цієї кореляції сприймали і альтернативу Добра і Зла, регулятивним принципом якої був Бог, мислимий як вище благо і досконалість. Ідеал християнського благочестя визначав моральні вимоги, яких людина повинна була дотримуватися, а еталонні зразки моральної досконалості зводилися до ключової ідеї Страху Божого як гаранта Добра. Тому християнське вчення виконувало роль ідеологічної добудови, а вищі категорії моралі не втрачали свого сакрального змісту, насамперед, віри в спасіння людини.

Якщо з релігійно–моральної точки зору, вище благо людини полягає у святості, і якщо це благо досягається не переліком окремих заслуг, то і в понятті про спасіння на першому місці повинна виступати його моральна сторона: внутрішнє, а не зовнішнє визначення.

Спасіння, кажучи загальноприйнятою мовою, є звільненням людини від гріха, прокляття і смерті. Це визначення однаково може прийняти і християнин, і послідовник атеїстичного світогляду. Вся увага смертної людини націлена те, щоб не страждати, щоб отримати матеріальні блага, незважаючи на шляхи їх досягнення.

Постає перед нами моральний аспект поняття Добра і Зла. Звідси очевидно, що в понятті спасіння на перше місце ставили звільнення від зла в самому собі, а зло є великим гріхом і наріжною проблемою християнської

моралі. Страждання не є злом для людини, злом є гріх. Так, від нього прагнули позбутися люди Старого Заповіту; свободу від нього проповідували Христос з апостолами своїми у Новому Заповіті: будь-яке добро, що народжується у людині, будь-яке її моральне зростання, будь-який перелом, що відбувається в її душі, необхідно здійснювати не поза свідомістю і свободою, тому сама людина еволюціонує, змінюючи себе. Спасіння не може бути яким-небудь зовнішнім і фізичним вчинком, а є дією моральною. Всяке гріховне падіння залишає слід в душі людини, впливаючи на її духовний стан. Сума гріховних дій складає, таким чином, деяке минуле людини, яке впливає на її поведінку в теперішньому, зумовлюючи ті чи інші дії.

Якщо вільний рух нашої волі перервати взаємодією з несуттєвим, яким є зло у своїй сутності, і зблизитися із суттєвим, тим, що зараз у нас, то зло, не маючи більше буття, не залишиться в нас, тому що зло, взяте поза волевиявленням, не існує саме по собі. Це основний закон ставлення до зла.

Християнське богослов'я стверджує: особистісні якості людини – це розум і волевиявлення. Це робить людину моральною істотою. Людині дана здатність самостійних суджень і дій, розрізнення добра і зла.

Біблійна історія гріхопадіння пов'язана з тим, що свобода є вищим вираженням Божого творіння, але людьми був здійснений першорідний гріх. Тому християнський філософ Аврелій Августин вважає, що людина не зможе своїми силами подолати власних гріховних інстинктів. Через це вона (людина) повинна приборкати гординю і вручити свою волю (долю) Богу. Інше ж волевиявлення є духовною деградацією особистості. У добровільній відмові від такого волевиявлення виявляється істинна любов до Бога. У цьому полягає зміст християнської філософії, згідно з якою людина – найцінніша, але не самодостатня істота. Необхідність зміни своєї природи шляхом розвитку особистісного богоуподібнення – в цьому, відповідно до християнської моралі, сотеріологічний зміст життєдіяльності людини у світі. У руслі християнства відбулося відкриття особистості, яка народжена для добра.

Згідно з християнським вченням, негативна свобода першорідного гріха порушила богоуподібнення людини. Але образ Бога залишився незмінним у людині – це її особистісне начало, що активізується за допомогою волі. Відкриваючи в собі особистість і свободу волі, люди стали перед такими питаннями буття, до яких ще не доходила дохристиянська думка. Цей духовний переворот був пов'язаний перш за все з мораллю. В християнстві моральні норми звернені не до зовнішніх проявів віри, а до внутрішньої мотивації волі через совість, тобто до моральної свідомості особистості, і складають абсолютні духовні цінності, тобто ідеали. Християнська ментальність отримала духовно-моральний порятунк, орієнтуючи людину на сотеріологічну мету спасіння душі. Тому християнська філософія базується на ідеї, що Бог – це вище буття і

вище благо, Істина, Краса, Віра, Надія, Любов – джерело всіх моральних цінностей. Любов є глибинною основою духовності, а відтак і всього духовного життя людини. Любовне ставлення до світу завжди сполучене з такими почуттями, як віра та надія. Віра є формою і способом сприйняття соціальної інформації, норм, цінностей, ідеалів суспільного життя. Надія, у структурі життєвої компетентності, є необхідним знаряддям бачення життєвої перспективи.

У зв'язку з тим, що в християнській антропології проходить чітке розмежування між душею, як сукупністю психічних функцій, і духом, як виразником особистісного початку в прививанні вищих духовних цінностей через віру, вимога „земного раю” є зверненням до індивіда як до елемента природного і соціального цілого; вираження духа проявляється в совісті й зверненні до особистості, яка є автономним і самоцінним буттям, що має свободу волі. Ці два вектора перетинаються в людині, викликаючи протилежні мотивації.

Моральне призначення Євангелія полягає в допомозі людині усвідомити своє вище духовне призначення і внутрішній драматизм свого буття. Духовність, відповідно до християнської ідеології, проявляє себе в якості морального усвідомлення особистості, тому людське буття не завершене. Людина має свободу морального вибору, що відкриває можливі горизонти буття. Свобода морального вибору робить взаємовідношення людини зі світом і собою творчими, що сприяють зміні світу і людини. Людина, прийнявши в себе визначену частину свободи, переходить зовсім в іншу якість християнина, де любов і повага до ближнього, неприйняття зла, творіння добра, самовіддача набуває домінуючого значення. Чим більший рівень свободи має людина, тим вища вона у своєму розвитку, тим більше наближається до Бога.

За Достоевським, людина повинна витримати тягар свободи, щоб врятуватися. Людина з чистими думками, добрими намірами, працююча повинна мати право на додаткову свободу. Цей процес має бути завжди бажаним, безперервним і поступовим – це шлях сходження до Бога. Тому свобода – це зв'язок між Богом і людиною. Частина світової свободи впливає на іманентну природу людини, несучи із собою першооснову почуттів, настрою, бажань, прагнень, дій, тобто всю палітру проявів людського життя, що і визначає буття людини.

Там, де вирує свобода, там править добро. Там, де свобода обмежена, там володарює зло. Обмежити, забрати свободу в іншого – гріх, за який, якщо не відповіси ти, будуть спокутувати гріх твої нащадки. Свобода і любов тождні. Любов до людей, навколишнього світу розширює шлях і прискорює рух до абсолютної свободи. Данііл Андреев казав: „Все живе, і людина в тому числі, наближається до Бога через три божі здатності, притаманні їй – свободу, любов і боготворчість. Боготворчість – мета, любов – шлях, свобода – умова” [1, 54].

Аврелій Августин, відповідно до особливостей свого світогляду, постійно намагається шукати вирішення проблеми свободи волі. Воля вища, ніж розум. Вищий акт волі – акт віри, отже, і віра вище розуму. Згідно з ученням Августина, акт волі повинен передувати акту знання, пізнання. Людина спочатку повинна повірити в Бога і полюбити Його, а потім пізнати. Августин звертає увагу на пізнавальну роль любові, яка полягає в пізнанні Бога, який перебуває в самій глибині душі. У людини є такі речі, про які не знає навіть сам дух; вона не здатна їх в собі усвідомити в силу того, що вона є тільки людиною. Тому все те, що людина не може збагнути розумом, вона повинна сприйняти на віру. Згідно з цим ученням, чого не можна зрозуміти, в те треба вірити. Християнство рішуче заявляє про переваги віри над розумом. Абсолютизація волі є новаторством християнства.

Моральні засади уможливають вихід людини за межі безпосередніх обставин власної життєдіяльності, перетворюючи людину на свідомого суб'єкта життєдіяльності, роблять людську волю „прозрілою”, і є необхідною умовою свободи волі. Свобода – компонент життєвої компетентності, що пов'язана з духовністю. Свобода – це вибір.

Н. Абаньяно пише: „Вибір свободи миттєво позбавляє людину всіх вагань життя, позбавленого будь-якого домінуючого інтересу, й повертає їй всю повноту її енергії. Людина стає вільною для здійснення свого завдання, її вже не відволікають бажання, вона не закинута у світ без будь-якої спрямованості й не губиться у незначних подіях” [2, 157].

Моральна свідомість особистості залишається в межах людської волі. Базові для моралі поняття доброго і злого лежать у християнській площині святості й гріховності. Ідеал християнського благочестя зводився до ключової ідеї страху Божого як гаранта Добра, тобто несодіяння гріха, ототожнюваного зі злом. Християнська догматика виконувала роль ідеологічної побудови. Базові поняття християнства „істина” та „добро” мають релігійний зміст, проте становлять осереддя для раціональної моральної аргументації. Як ідеали в тріаді істини, добра, краси, вони необхідні для збереження базових цінностей, без яких неможливо уявити сучасний світ. Свобода, яку сповідує людство, невіддільна від істини. Адже істина в християнському тлумаченні полягає у вірі в Бога й богоподібності самої людини, й саме цим обґрунтована людська свідомість. У богословських текстах, в папських енцикліках наголошено на застереженні: „у світі без істини свобода втрачає свій сенс”. Віра в єдність істини й благодаті для всіх людей, заповідь любові до ближнього спрямовує до християнської діяльності.

У трактаті „Про свободу волі” Августин сформулює закон співвідношення віри і розуму: „Якщо не повірите, то не зрозумієте. [...] Одна

справа – вірити, а інша – зрозуміти, і спочатку треба повірити в те велике і божественне, що ми прагнемо зрозуміти” [3, 7].

Августин дає достатньо філософське пояснення природи вибору. Феномен віри виходить далеко за межі чисто релігійної проблематики людського життя. Тому вибір того, у що вірити, має для людини першорядне значення. Цей вибір завжди є актом волі. Згідно з ученням Августина, душа у людини одна, а волі дві – протилежні. Якщо людина не каже рішуче „так” і не каже рішуче „ні” – відбувається боротьба з самою собою, душевне роздвоєння, що відбувається проти волі. „Дві волі борються в одній тій самій людині, тут не іде боротьба двох супротивних душ – однієї доброї, а другої злої, створених із двох протилежних субстанцій, із двох протилежних начал...” [4, 13].

Взагалі, проблема свободи волі як основи людини – одна з центральних у вченні Августина – тісно пов'язана з проблемою самоусвідомлення. Воля є благом, як і все, що дано Богом. Вона знаходиться між особистими й загальними, зовнішніми і внутрішніми, тілесними й духовними благами. Людина є деяке благо, тому що вона може жити праведно, якщо забажає. Августин стверджує: „Якщо, насправді людина є деяке благо і не може чинити правильно, якщо не забажає, вона повинна мати свободу волі, без якої не може чинити правильно” [3, 28]. Бог кожного з нас наділив волею, свободою волі, здатністю вибирати між добром і злом. Ми володіємо вільним вибором волі і грішимо ми тільки завдяки йому. Але Бог дав волю не для того, щоб людина грішила. Якщо людина здійснює зло, гріх, вона усвідомлено робить свій вибір. „Ніхто всупереч своїй волі не робить добре, навіть якщо те, що він робить справді добре” [4, 13].

Бог не несе відповідальності за зло, гріх. Він повинен дарувати людині свободу волі, оскільки без неї людина не може жити праведно. Це достатня причина для такого Божого дару. І те, що вона дана для цього, можна зрозуміти також з того, що за гріх, зло людина карається Богом, тому людина завжди має пам'ятати і усвідомлювати, що за будь-який вибір, який вона робить, вона має нести відповідальність. Августин зазначає, що Бог, коли карає грішника, говорить йому ні що інше, як саме: „Чому ти не скористався свободою волі для тої мети, для якої я тобі дав її, тобто для праведної поведінки?” [3, 26].

Отже, свобода волі дана людині для праведного життя. „Чи було б тоді благом те, завдяки чому сама справедливість призначається для засудження гріхів і шанування праведних вчинків, якщо б людина була позбавлена вільного рішення волі? Те, що не зроблено на основі волі, не було б ні гріхом, ні праведним вчинком. А тому і покарання, і нагороди були б несправедливі, якби людина не мала б свободу волі. Однак і в покаранні, і в нагороді повинна бути справедливість, оскільки це – одне з благ, які походять від Бога. Таким чином, Бог повинен був дати людині свободу волі” [3, 26].

Отже, справедливо карається лише така дія, за яку людина несе відповідальність. У свою чергу, людина відповідає лише за таку дію, яку вона виконує свідомо і вільно, і яку тому можна поставити їй у провину. Якщо людина не відповідає за свої вчинки, вона не може мати ні провини, ні заслуги.

Свобода волі й відповідальності постають перед сумлінням, без сумніву, одним із ключових положень августинівської антропології. Сфера його значення достатньо широка.

Сумління – це не просто усвідомлення безпосередньої достовірності свого особистого буття. Людина відчуває й усвідомлює свою неповторність, унікальність. Сумління є моральною настановою, яка підсумовує природні, моральні задатки, і разом із тим є тією нормою, виконання якої особистість ставить в обов'язок. Сумління визначає суб'єктивне усвідомлення моральної цінності особистісної дії, будучи основою моральної свідомості. Сумління попереджає людину, що воно є „глас Божий”, і людина варта осуду. Погане сумління мучить людину, як усвідомлення особистої провини. Сумління „волає” в людині. Уся „Сповідь” сповнена подібними прикладами. Від сумління не можна втекти, бо це внутрішній суд. Перед судом сумління з'являється вся людина, у всіх своїх помилках і справах. Отже, людина, в розумінні Августина, постає як дещо субстанційне за причинністю до Вищого блага і в той же час як певна структура самосвідомості, як ієрархія моральних цінностей. Визначальною є воля, тому й віра повинна домінувати над розумом. Осягнути розумом, самоусвідомити людина може лише те, у що вірить, до чого прагне. Августин зберігає віру в силу людини, яка прагне до істини й добра. Важливою інтенцією християнської думки було прагнення виправдати історію людства через ідею добра. Протиріччя між людською істотою, створеною за образом і подобою Божою, й істотою, що несе на собі печатку першорідного гріха, задавало напруженість у пошуку внутрішньої самототожності. Одне з ключових понять, що було ініційоване досвідом християнської думки, є совість. Голос совісті вказує на недоліки й моральну недостатність людини, на гріховність її вчинків, що породжує почуття страху перед Богом. Цей страх, за Соловйовим, веде до розуміння людиною свого особистого положення у світі, до визнання його тілесної природи в якості „Житла Духу Святого”, тобто до утвердження Бога не в трансцендентальній реальності, а в його дійсності людської істоти. Через страх перед Богом людина відкривається для Нього. Соловйов допускає, що існує свобода вибору, яка властива волі. Воля, всупереч всій безкінечній визначеності добра, може здійснювати ірраціональний акт породження зла, причому з повним усвідомленням справи, а не з помилки, як стверджував Фома Аквінський.

За думкою Соловйова, витоки моралі, укорінені в абсолютному сутньому початку буття, завжди передбачають свободу морального вибору людини. Не випадково християнство бачить сутність Бога як абсолютно сутній

початок буття і всі перспективи світу у любові. Бог є любов. Він хоче правди і добра, а не зла; гармонії, а не боротьби й егоїзму. Він створив світ, щоб бачити в ньому живе повторення, а не заперечення, і світ повинен виконати це призначення. Цим визначається внутрішній зміст світового процесу, і він складається із поступового просвітлення й одухотворення у виростаючому уподібненні Божому задуму.

Перед людиною стоїть грандіозне завдання порятунку і внутрішнього освітлення світу. Любов розкриває сам зміст створення світу, згідно якого Бог – це живий вільний дух і його самовираженням є творча любов.

Література

1. Андреев В. Роза мира. – Москва, 2000. – 301 с.
2. Аббаньяно Н. Экзистенция как свобода // Вопросы философии –М., 1992. – № 8.
3. Святой Августин. О свободе воли // Антология средневековой мысли. – Т. 1. – 539 с.
4. Святой Августин. Сповідь. – Київ: Основа, 1999. – 319 с.

О.А.Більовський

РЕЛІГІЙНІСТЬ В СУЧАСНІЙ КУЛЬТУРІ ТА ОСВІТІ

В статті розглядається вплив історичних процесів, які відбуваються в сучасному пізньокapіталістичному суспільстві, на релігійну форму свідомості. Аналізується зміст основних трансформацій, які відбуваються сьогодні в сфері релігії. Розглядаються можливі наслідки впровадження релігійної складової в систему шкільного виховання та освіти в Україні.

Якщо уважно придивитися до життя сучасної пострадянської України, а також інших країн – колишніх республік СРСР, – то можна побачити тенденцію стрімкого зростання релігійних настроїв. Кількість віруючих різних конфесій та кількість релігійних громад непинно збільшується. Значно підвищилася роль релігійних організацій в суспільному житті – сьогодні політичні партії і навіть державна влада намагаються знайти підтримку з їхнього боку. Все це дає серйозні підстави говорити про своєрідний „релігійний ренесанс” в сучасній Україні.

Але чи є зростання релігійності українського суспільства позитивним фактом? Чи є відродження релігії свідченням духовного відродження? Чи треба вжити спроби впровадження релігії в шкільну практику? Необхідність знайти правильну відповідь на ці питання сьогодні є дуже гострою. Очевидно, що ця